

ODBORNÉ VZDĚLÁVÁNÍ ÚŘEDNÍKŮ
PRO VÝKON STÁTNÍ SPRÁVY
OCHRANY OVZDUŠÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

Úvod do fyziky a chemie atmosféry

RNDr Josef Keder, CSc.

evropský
sociální
fondy ČR

EVROPSKÁ UNIE

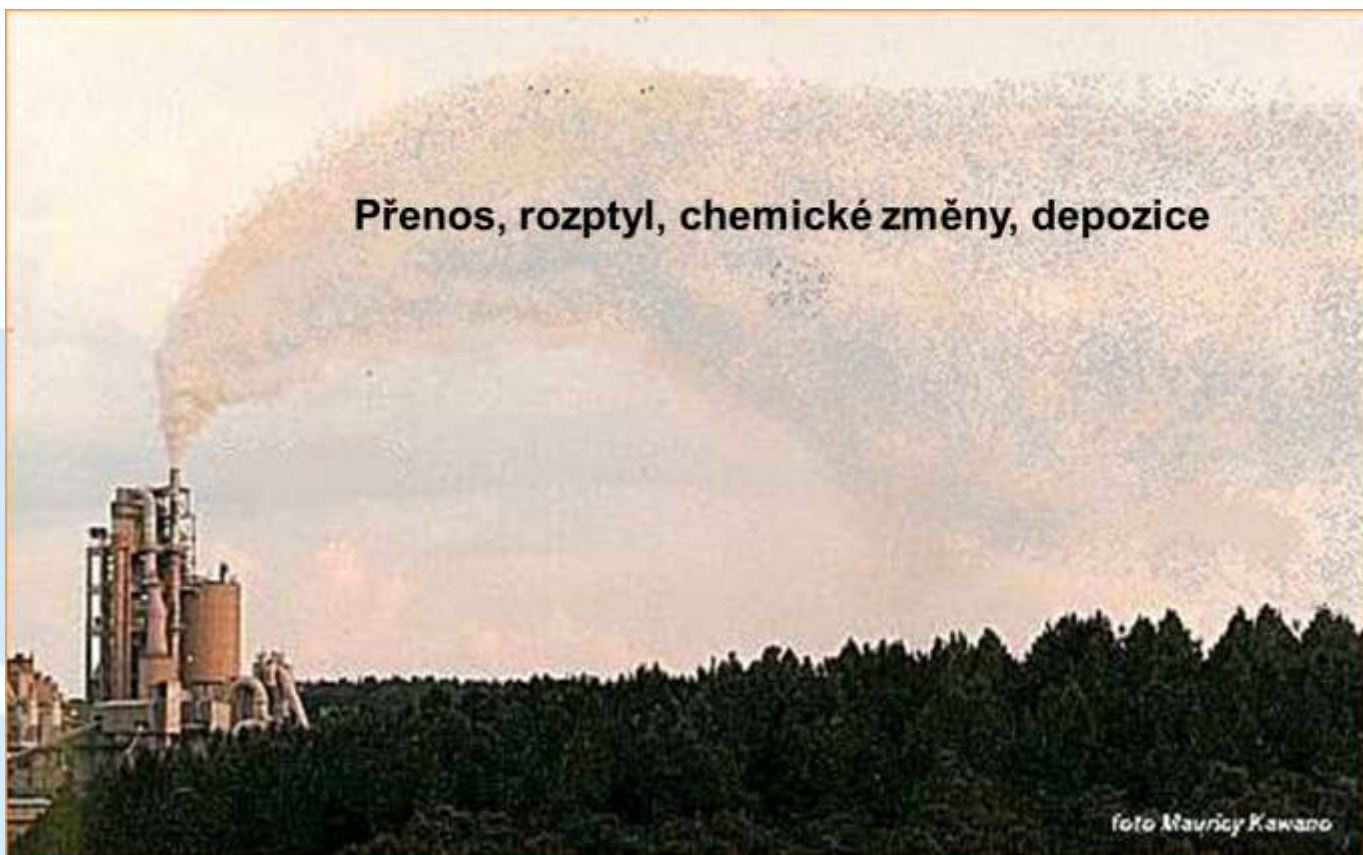

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Proč se zabývat fyzikou a chemií atmosféry

- Atmosféra – přenosové medium

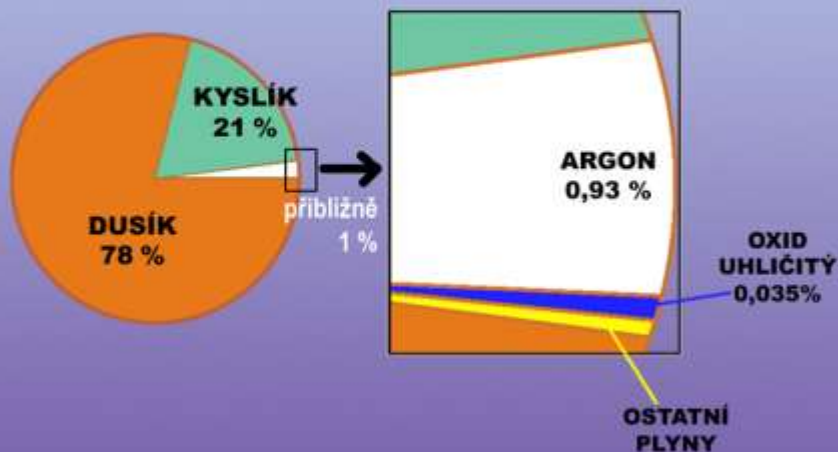

Složení atmosféry

- Směs různých plynů, vodní páry, obsahuje také pevné a kapalné částice
- Za suchou a čistou atmosféru bývá považována atmosféra s chemickým složením v blízkosti zemského povrchu, uvedeným dále
- Procentuální zastoupení většiny plynů se do výšky 100 km nemění.
- Výjimku tvoří oxid uhličitý, jehož je ve dne méně než v noci a nad souší je ho více než nad mořem.
- Množství ozonu se mění v závislosti na výšce, maximum ve výšce asi 22 km.
- Významná je vodní pára, soustředěna ve spodních 10 km.
- Charakteristickým rysem zemské atmosféry je pokles tlaku vzduchu s výškou. Vzduch ve spodních vrstvách je stlačován tíhou vzduchu ležícího nad ním.

Složení atmosféry

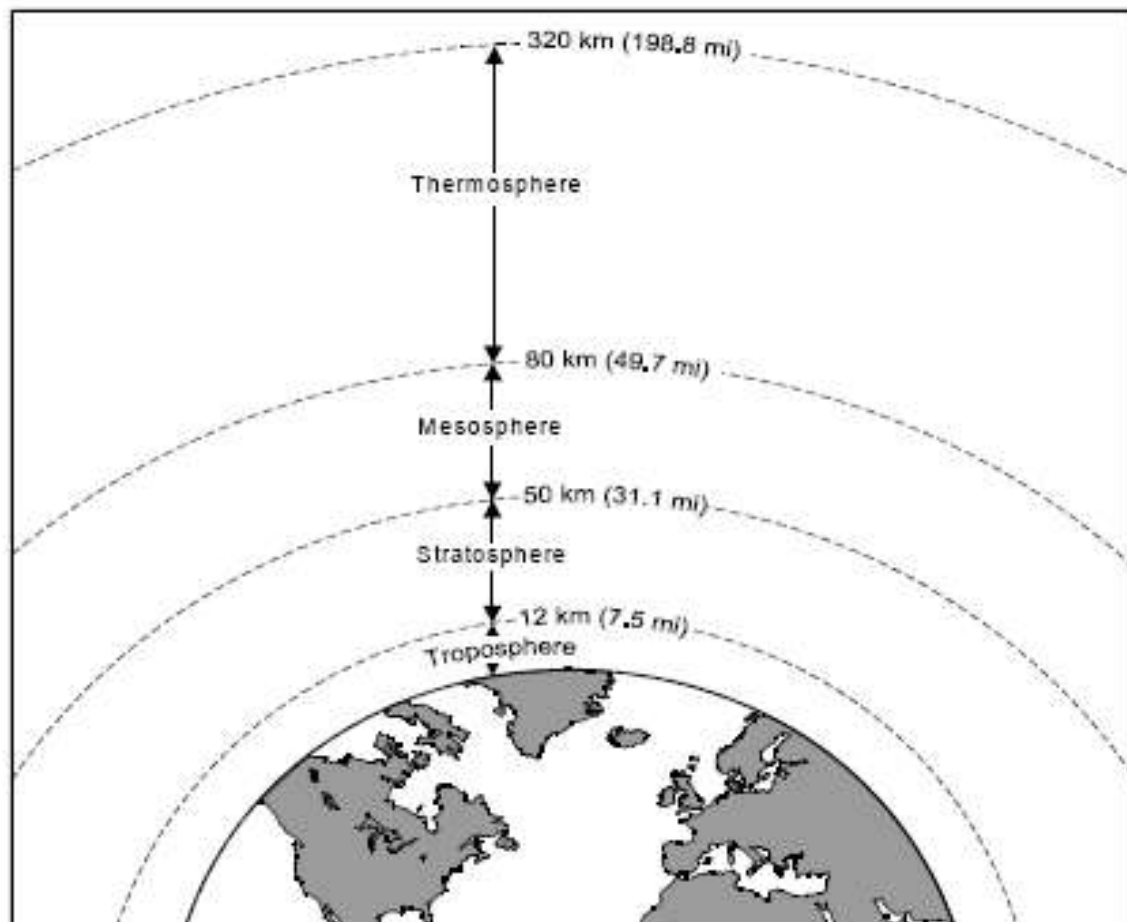
Chemické složení suché a čisté atmosféry
(objemová procenta)

plyn	chemická značka	objemová procenta
dusík	N ₂	78,1
kyslík	O ₂	20,9
argon	Ar	0,934
oxid uhličitý	CO ₂	0,031 4
neon	Ne	0,001 818
hélium	He	0,000 524
metan	CH ₄	0,000 2
krypton	Kr	0,000 114
vodík	H ₂	0,000 05
oxid dusný	N ₂ O	0,000 05
xenon	Xe	0,000 008 7
oxid siřičitý	SO ₂	0 až 0,000 1
ozón	O ₃	0 až 0,000 007 (léto) 0 až 0,000 002 (zima)
oxid dusičitý	NO ₂	0 až 0,000 002
čpavek	NH ₃	stopy
oxid uhelnatý	CO	stopy
jód (páry)	J ₂	stopy

Vertikální členění atmosféry

- Podle průběhu teploty s výškou
  - Troposféra
  - Stratosféra
  - Mezoféra
  - Termosféra
  - Exosféra

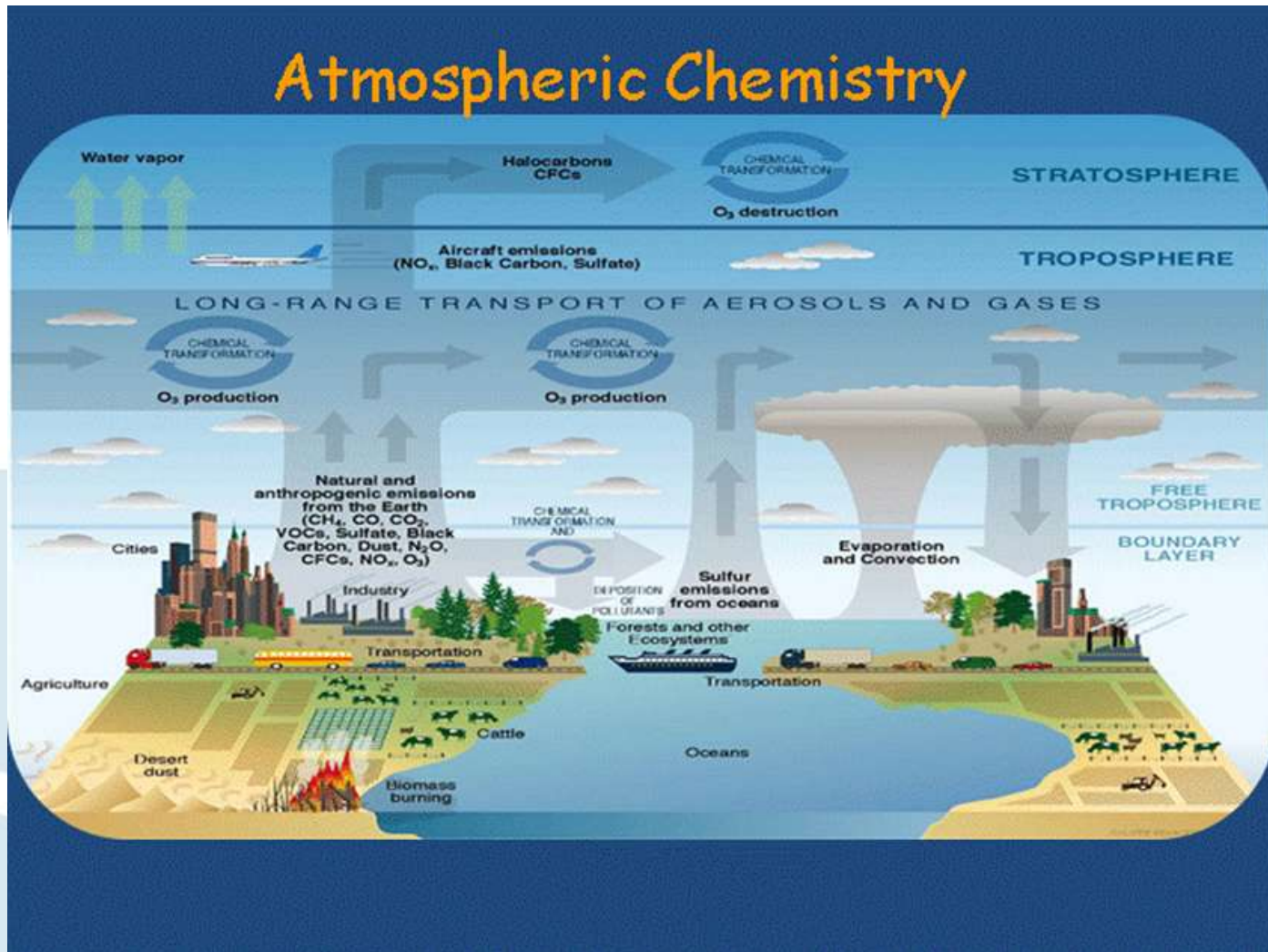
Vertikální členění atmosféry jinak

Se zahrnutím interakce s povrchem, zavádí se pojem mezní vrstvy a volné atmosféry

Název vrstvy nebo její části	Přibližná výška nad zemským povrchem v km
troposféra	0 až 11
přízemní vrstva troposféry	0 až 0,1
vrstva tření	0,1 až 1,5
volná atmosféra	1,5 až 8

Složité chemie atmosféry

Oxid siřičitý – reakce v ovzduší

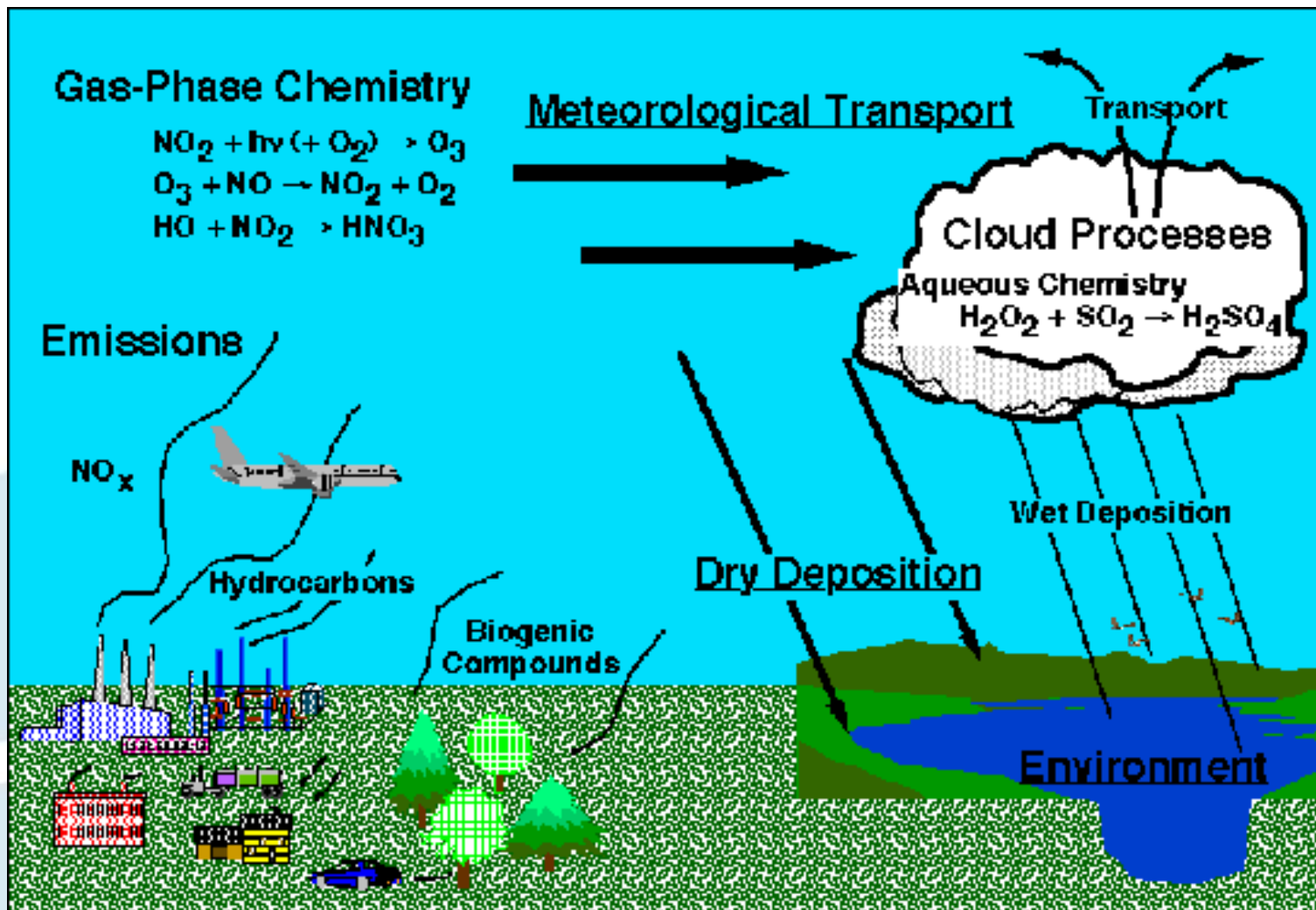
- Během určité doby v ovzduší přechází fotochemickou nebo katalytickou reakcí na oxid sírový, který je hydratován vzdušnou vlhkostí na aerosol kyseliny sírové.
- Rychlost oxidace závisí na povětrnostních podmínkách, teplotě, slunečním svitu, přítomnosti katalyzujících částic atd. Běžně se během jedné hodiny odstraní 0,1 až 2% přítomného SO₂.
- Kyselina sírová může reagovat s alkalickými částicemi prašného aerosolu za vzniku síranů. Zvyšují koncentrace suspendovaných částic
- Sírany se postupně usazují na zemský povrch nebo jsou z ovzduší vymývány srážkami.
- Při nedostatku alkalických částic v ovzduší **dochází k okyselení srážkových vod až na pH < 4. Tímto způsobem oxidy síry společně s oxidy dusíku tvoří takzvané kyselé deště.**
- Způsobují značná poškození lesních porostů i průmyslových plodin, uvolňují z půdy kovové ionty, poškozují mikroorganismy, znehodnocují vodu a mohou způsobit úhyn ryb, poškozují stavby tím, rozpouštějí některé druhy zdiva

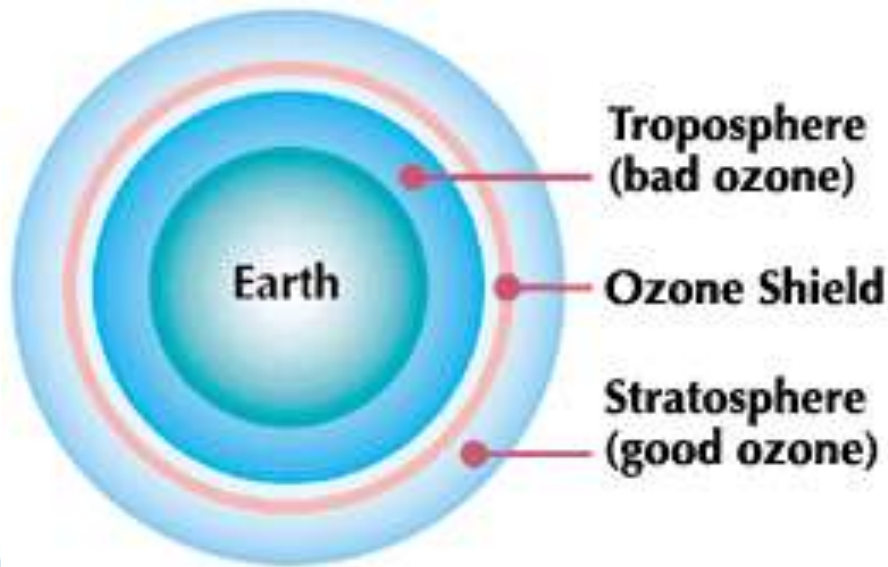
Oxidy dusíku – reakce v ovzduší

- Oxidy dusíku v ovzduší postupně přecházejí na kyselinu dusičnou
- Tato reaguje s prachovými částicemi a například s oxidy hořčíku a vápníku či s amoniakem za vzniku **tuhých částic**.
- Z atmosféry jsou odstraňovány jednak sedimentací, jednak vymýváním srážkovou činností.
- Dusičnanové ionty, které jsou potom v zeminách a vodách přítomny, sice působí příznivě na růst rostlin, avšak při vyšších koncentracích může docházet i k úhynu ryb a nežádoucímu nárůstu vodních rostlin (tzv. eutrofizace vod).
- Oxid dusičitý (NO_2) společně s kyslíkem a těkavými organickými látkami (VOC) přispívá k tvorbě přízemního ozonu a vzniku tzv. fotochemického smogu
- Vysoké koncentrace přízemního ozonu poškozují živé rostliny včetně mnohých zemědělských plodin.

Emise, reakce, přenos, odstraňování

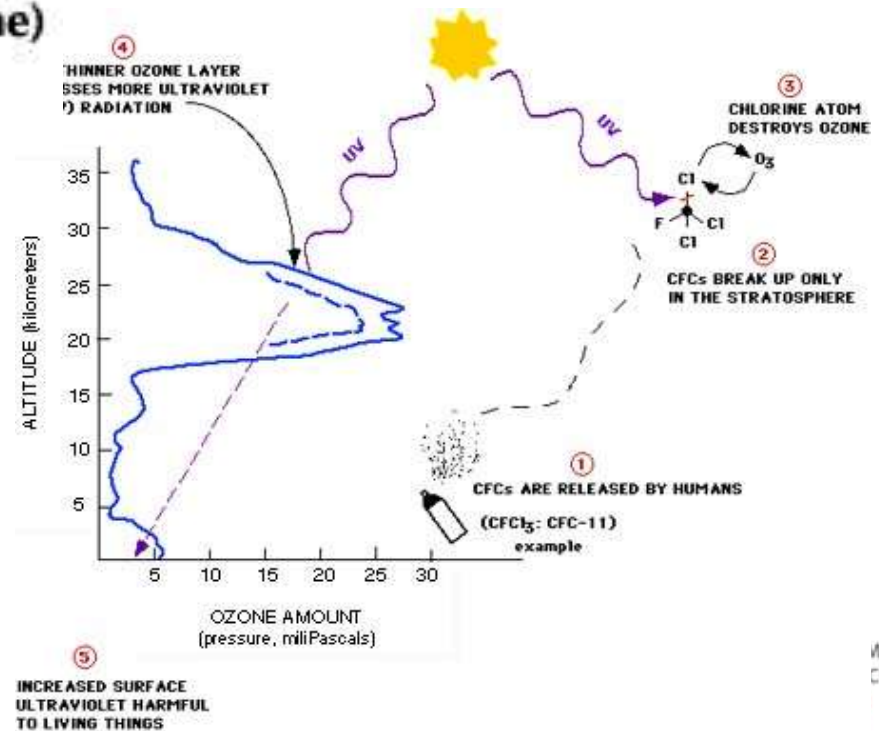

Ozon jako příklad složité chemie ovzduší

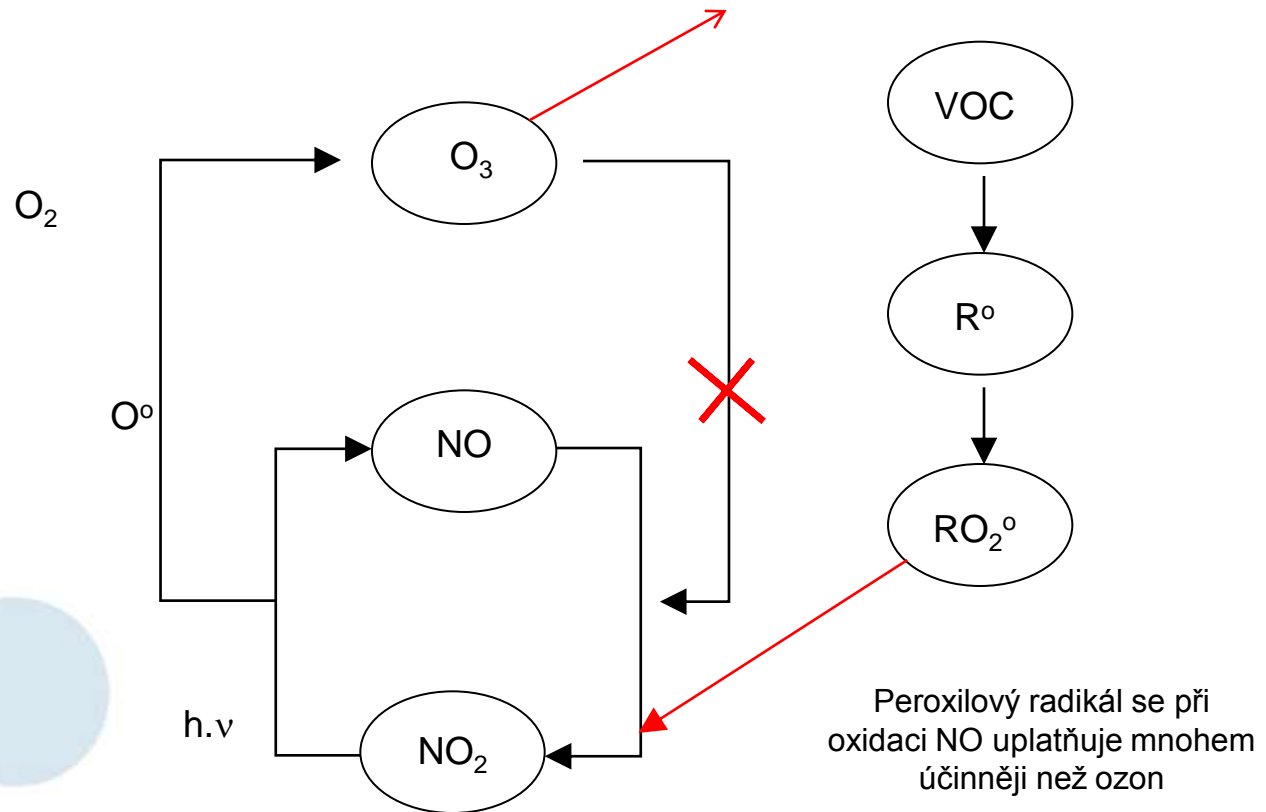

Ozon – plyn dvou tváří

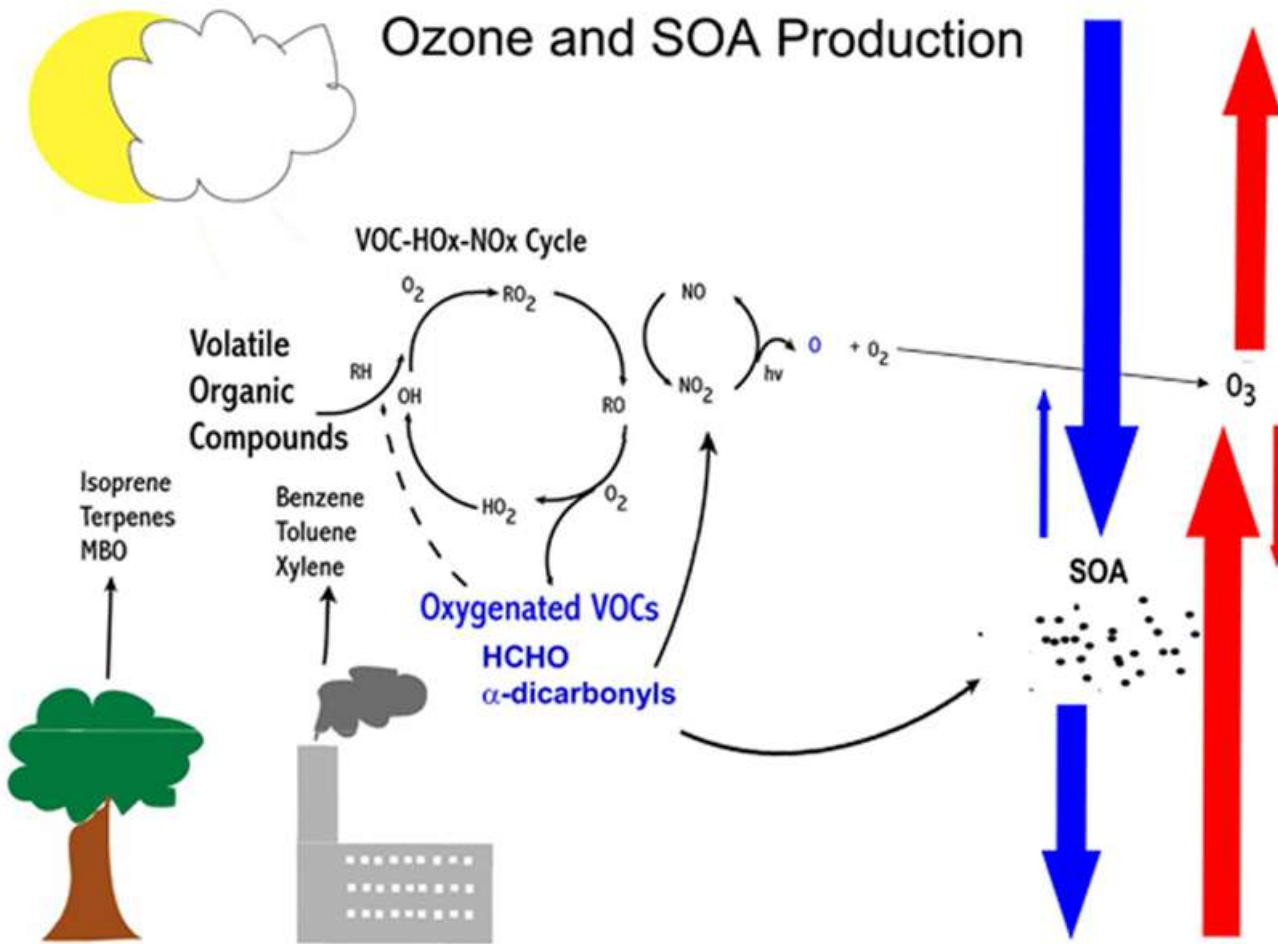
Ve vyšších vrstvách – pomáhá a chrání
U země - škodí

Vznik přízemního ozonu

Další fotochemické reakce – vznik SOA

- Důležitá role biogenních emisí
- SOA – sekundární organické aerosoly
- Zvyšují koncentrace suspendovaných částic

Suspendované částice

- Suspendované částice představují různorodou směs organických a anorganických částic kapalného a pevného skupenství, různé velikosti, složení a původu.
- Suspendované částice dělíme na primární a sekundární.
- Primární částice jsou emitované přímo ze zdrojů a můžeme je dále dělit na ty, které pochází
  - ✓ z antropogenních zdrojů (spalování fosilních paliv, doprava, technologické procesy, antropogenní aktivity)
  - ✓ z přírodních zdrojů - mořský aerosol, sopečná činnost, kosmický spad ....).
- Sekundární částice vznikají v ovzduší na základě probíhajících chemických a fyzikálních procesů (nukleace, kondenzace)

Velikost částic – názorná představa

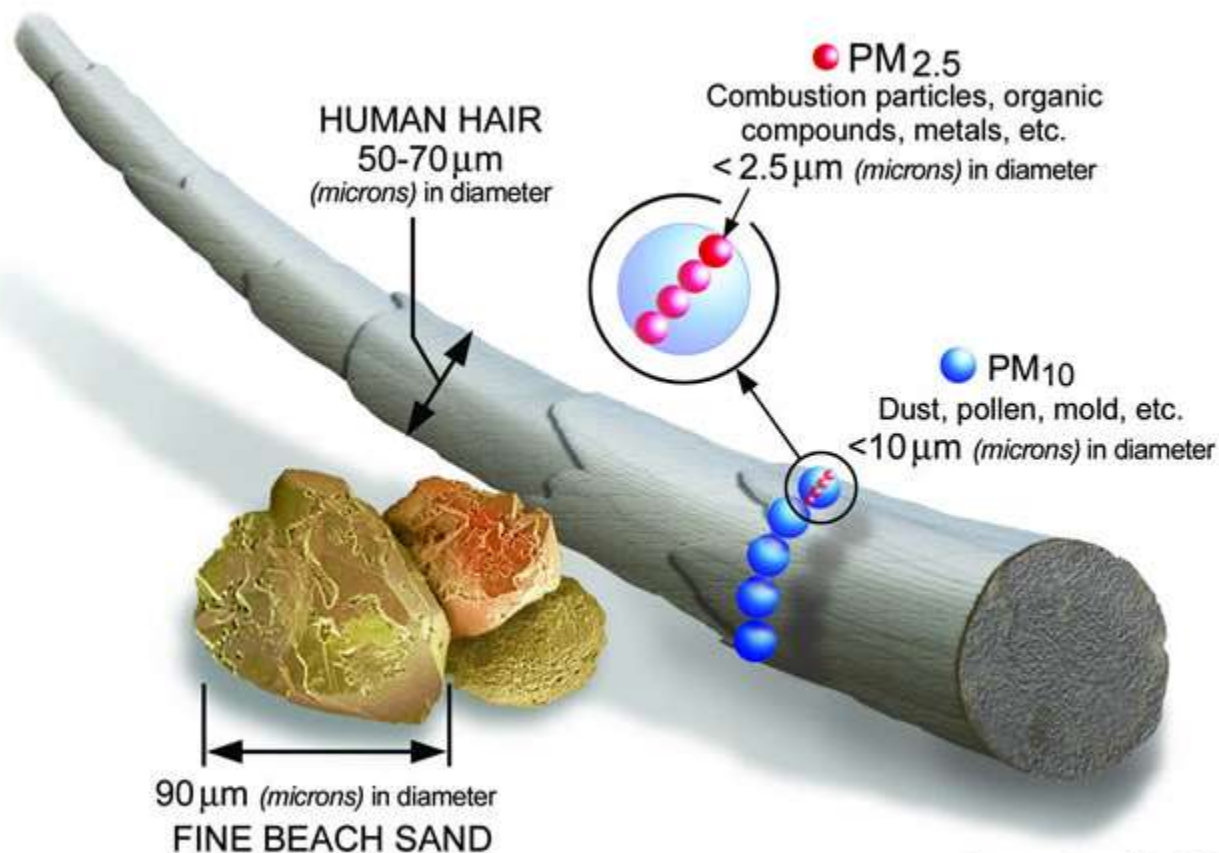

Image courtesy of the U.S. EPA

Velikost částic – srovnání

- Kolik částic o průměru 1 μm "vyváží" 1 částici o průměru 10 μm ?
- Objem koule = $\frac{1}{6} \cdot \pi \cdot D^3$
- $1^3 = 1$ $10^3 = 1000$
- Takže: 1 částice o průměru 10 má stejný objem (hmotnost) jako 1000 částic o průměru 1
- Jak je to s plochou?
- Plocha povrchu koule = $\pi \cdot D^2$
- $1^2 = 1$ $10^2 = 100$
- Takže: 1 částice o průměru 10 má stejnou plochu jako 100 částic o průměru 1
- Ovšem: 1000 částic o průměru 1 se stejnou hmotností jako 1 částice o průměru 10, má plochu 10x větší
- Z hlediska účinků – má větší význam plocha nebo hmotnost?
- Domácí úkol: spočítat pro částici o průměru 0.1 μm a další

Suspendované částice - jemné

- Malé částice (fine - ultrafine) rostou koagulací a kondenzací, zvětšují se, jejich konečná velikost zpravidla nepřesáhne 2 μm .
- Tyto částice setrvávají v ovzduší relativně dlouho, udává se cca 7 až 30 dnů. Transportovány stovky až tisíce km, rozptýlení na velkém území, stírání rozdílů mezi jednotlivými oblastmi.
- Částice vzniklé mechanickým dispergováním jsou naopak obvykle větší než 2 μm a jejich životnost v ovzduší je kratší.
- Z hlediska původu, složení i chování se jemná frakce částic do 2,5 μm a hrubší frakce většího průměru významně liší.
- pH jemných částic je často v kyselé oblasti, jemné částice jsou do značné míry rozpustné, převažují sekundárně vzniklé aerosoly kondenzací plynů, částice ze spalování fosilních paliv včetně dopravy a znovu kondenzované organické či kovové páry.
- Obsahují jak uhlíkaté látky, které mohou zahrnovat řadu organických sloučenin s možnými mutagenními účinky (PAU), tak i soli, hlavně sulfáty a nitráty. Mohou též obsahovat těžké kovy, z nichž některé mohou mít karcinogenní účinek.

Suspendované částice - hrubé

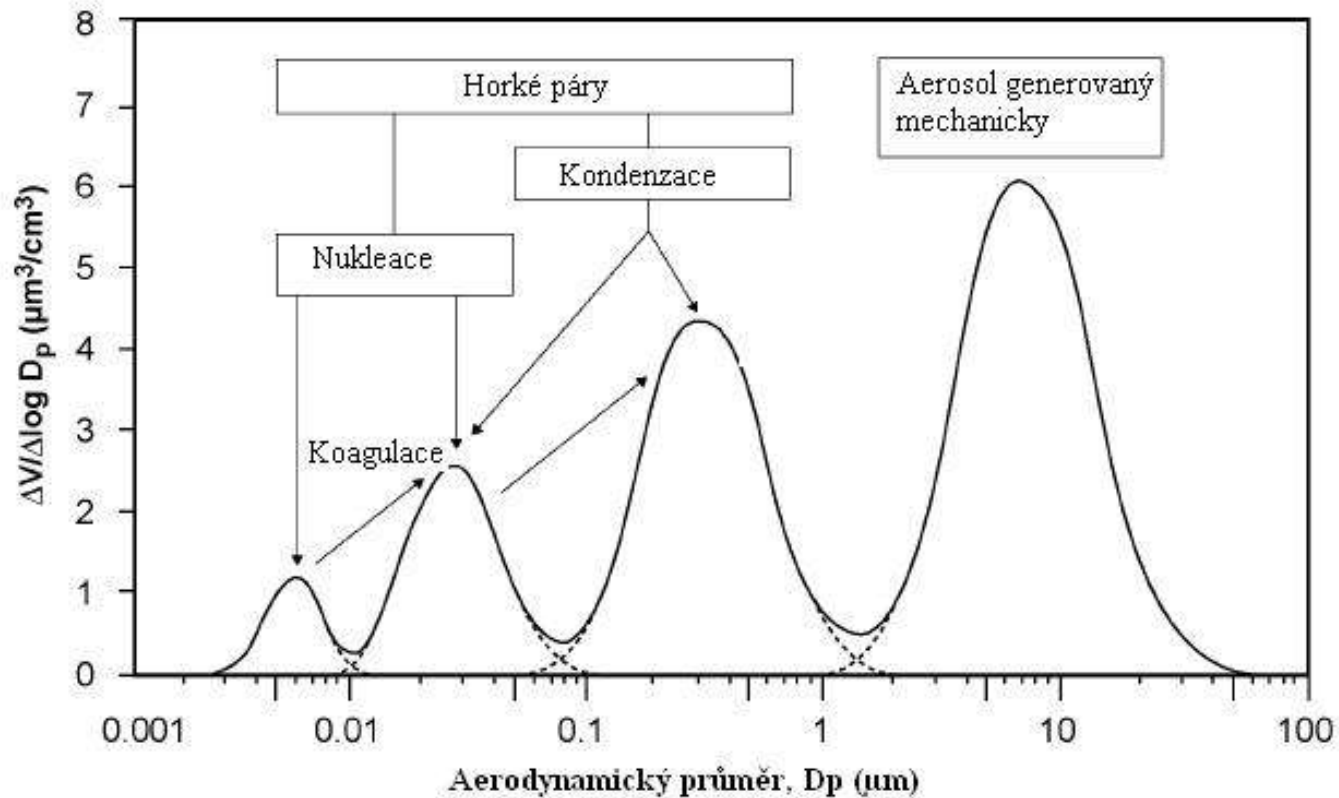
- Hrubší částice (coarse) bývají zásaditého pH, jsou z větší části nerozpustné, vznikají
  - ✓ nekontrolovaným spalováním,
  - ✓ mechanickým rozpadem materiálu zemského povrchu,
  - ✓ při demolicích,
  - ✓ dopravě na neupravených komunikacích a
  - ✓ resuspenzí (znovuzvířením) již usazených částic, které se zpět do ovzduší dostávají v důsledku lidské činnosti (doprava) nebo vlivem meteorologických faktorů (vítr).
- Podléhají rychlé sedimentaci během minut až hodin s přenosem řádově do kilometrových vzdáleností.

Suspendované částice – velikostní rozdělení

- **Mod hrubých částic** s píkem mezi 5 – 30 μm
Je formován především mechanickými procesy (prach vytvářený větrem, dopravní či stavební aktivitou a emise vzniklé při spalování uhlí).
- **Mod akumulární** s píkem mezi 0,15 – 0,5 μm , leží v oblasti jemných částic
Je formován především procesy kondenzace a koagulace.
- **Mod nukleační** s píkem mezi 0,015 – 0,04 μm
Je formován procesy kondenzace par a koagulace, částice tohoto modu vznikají jako důsledek vysokoteplotních procesů (hoření, tavení rud a kovů).
- **Mod Aitkenův** s píkem mezi 10 -100 nm v oblasti jemných částic mezi nukleačním a akumulárním modem.
Je následkem růstu malých částic, ovlivněn procesy kondenzace a koagulace a vyskytuje se především v oblastech zatížených dopravou.

Formování částic v ovzduší, rozdělení velikostí

Nukleační mod

Akumulační mod

Aitkenův mod

Mod hrubých částic

Jemné částice

Hrubé částice

evropský
sociální
fondy ČR

EVROPSKÁ UNIE

LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

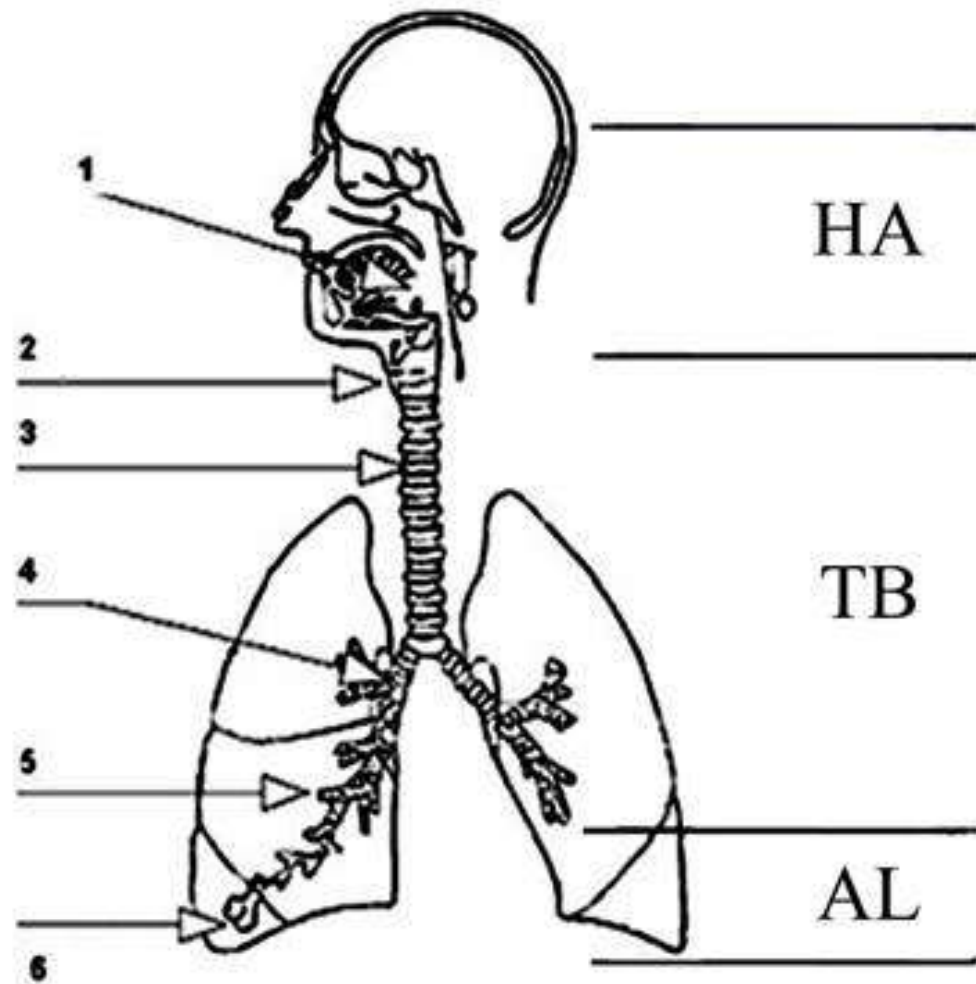
PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Suspendované částice – účinky na zdraví

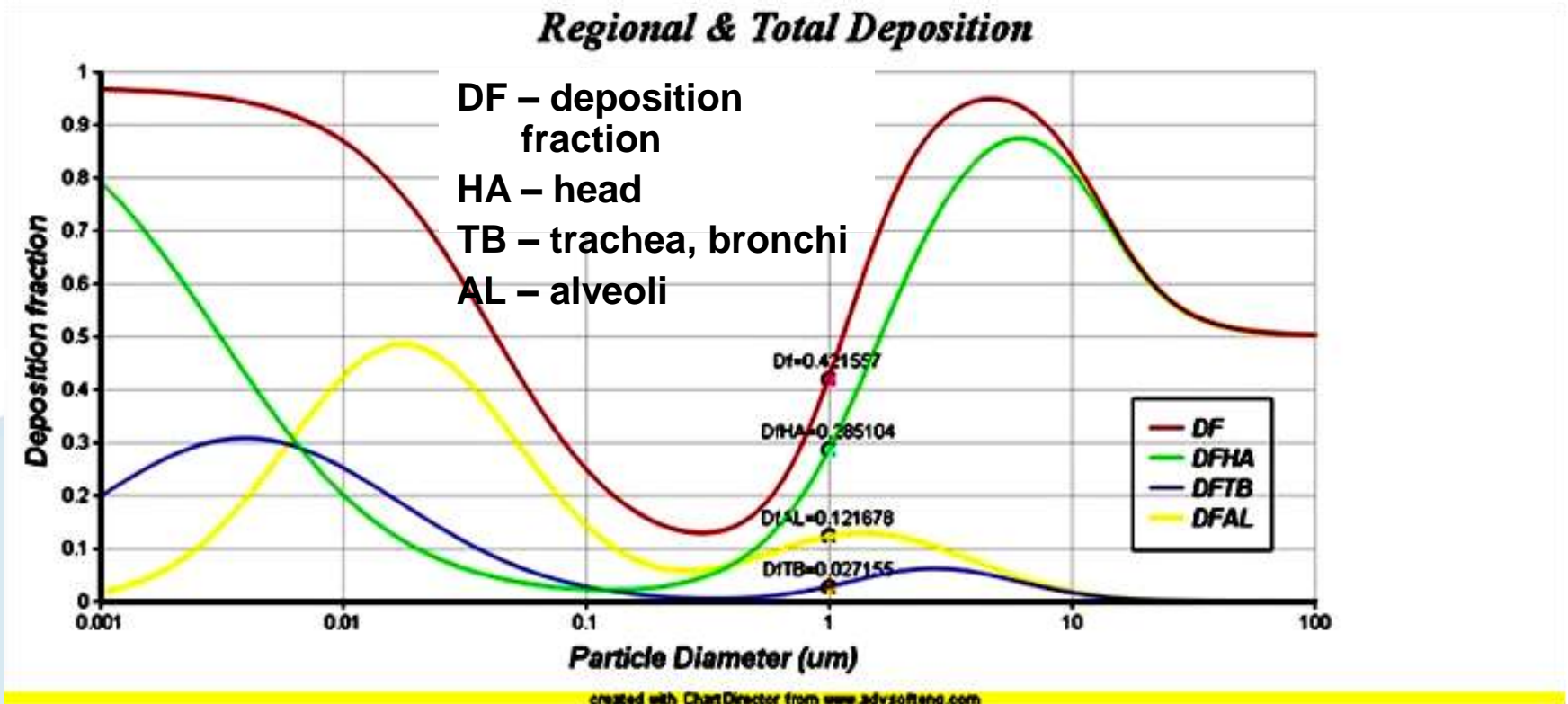
- V současné době se hlavní význam klade na zohlednění velikosti částic, která je rozhodující pro průnik a depozici v dýchacím traktu.
- Rozlišujeme
  - ✓ thorakální frakci s aerodynamickým průměrem částic do 10 μm , která proniká pod hrtan do spodních dýchacích cest, označenou jako PM_{10} a
  - ✓ jemnější respirabilní frakci s aerodynamickým průměrem částic do 2,5 μm označenou jako $\text{PM}_{2,5}$, pronikající až do plicních sklípků.
- Prosazují se názory, že je nutno sledovat počty velikostně rozlišených částic, nikoliv hmotnostní koncentrace

Depozice částic v dýchacím traktu

- 1: Pharynx
- 2: Larynx
- 3: Trachea
- 4: Bronchus
- 5: Bronchioles
- 6: Pulmonary Alveoli

Depozice částic v dýchacím traktu Model ICRP

Suspendované částice – účinky na zdraví

- Částice v ovzduší představují významný rizikový faktor s mnohočetným efektem na lidské zdraví.
- Na rozdíl od plyných látek nemají specifické složení, nýbrž představují směs látek s různými účinky.
- Současně působí i jako vektor (nosič) pro plyné škodliviny.
- Dráždí sliznici dýchacích cest
- Mohou způsobit změnu morfologie i funkce řasinkového epitelu, zvýšit produkci hlenu a snížit samočisticí schopnosti dýchacího ústrojí. Tyto změny usnadňují vznik infekce.
- Recidivující akutní zánětlivá onemocnění mohou vést ke vzniku chronické bronchitidy a chronické obstrukční nemoci plic s následným přetížením pravé srdeční komory a oběhovým selháváním.
- Tento vývoj je současně podmíněn a ovlivněn mnoha dalšími faktory jako je stav imunitního systému, alergická dispozice, expozice v pracovním prostředí, kouření apod.

Meteorologické prvky ovlivňující koncentrace

Vítr

- Vítr – proudění vzduchu vyvolané silou tlakového gradientu v důsledku nerovnoměrného horizontálního rozložení tlaku vzduchu
- Vektorová veličina – charakterizována směrem a rychlostí
- Směr větru v meteorologii – odkud vítr vane
- Větrná růžice – statistické rozložení směru větru na určité lokalitě, obvykle v závislosti na třídách rychlosti
- Výškový profil větru ovlivňován třením o zemský povrch

evropský
sociální
fond v ČR

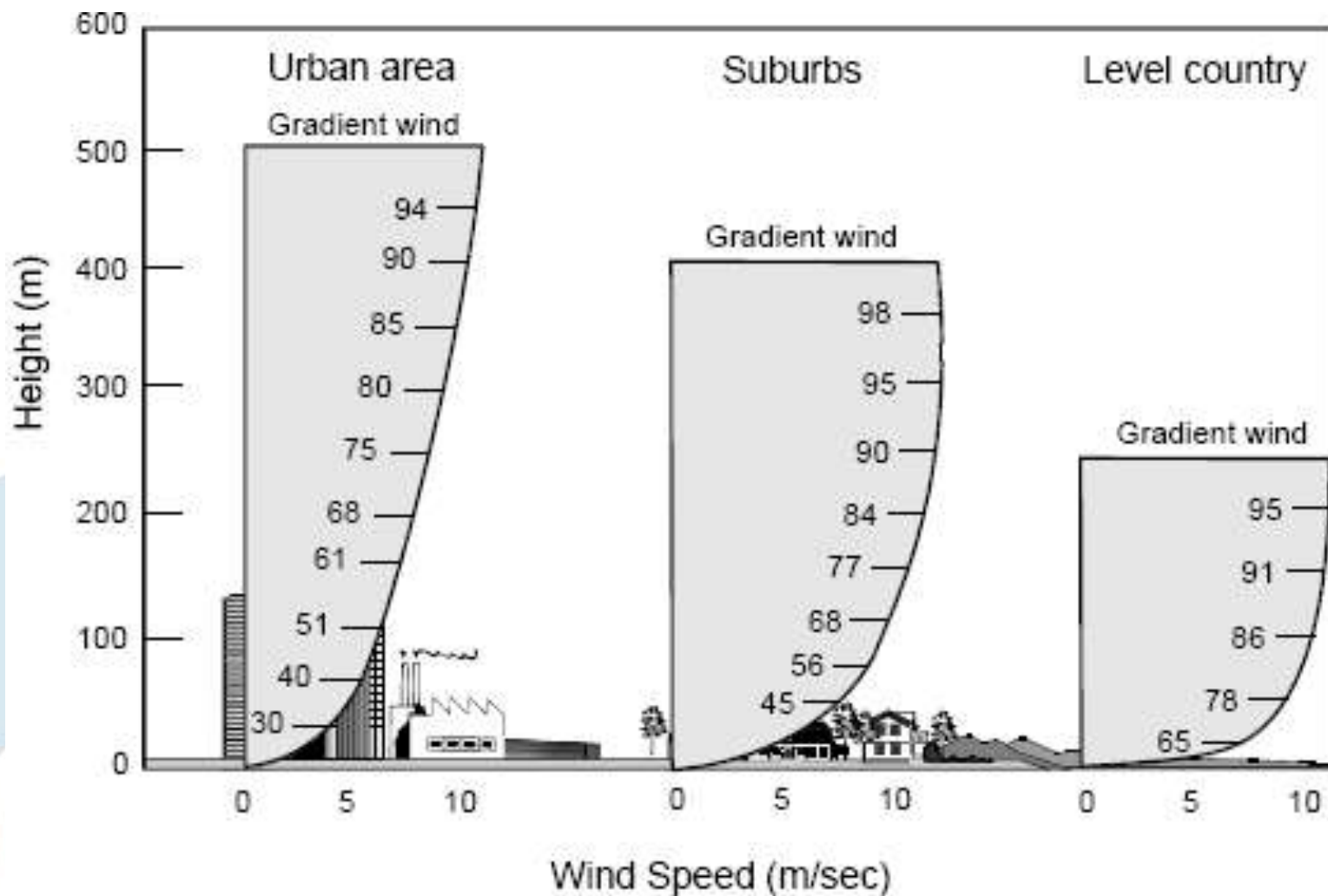
EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

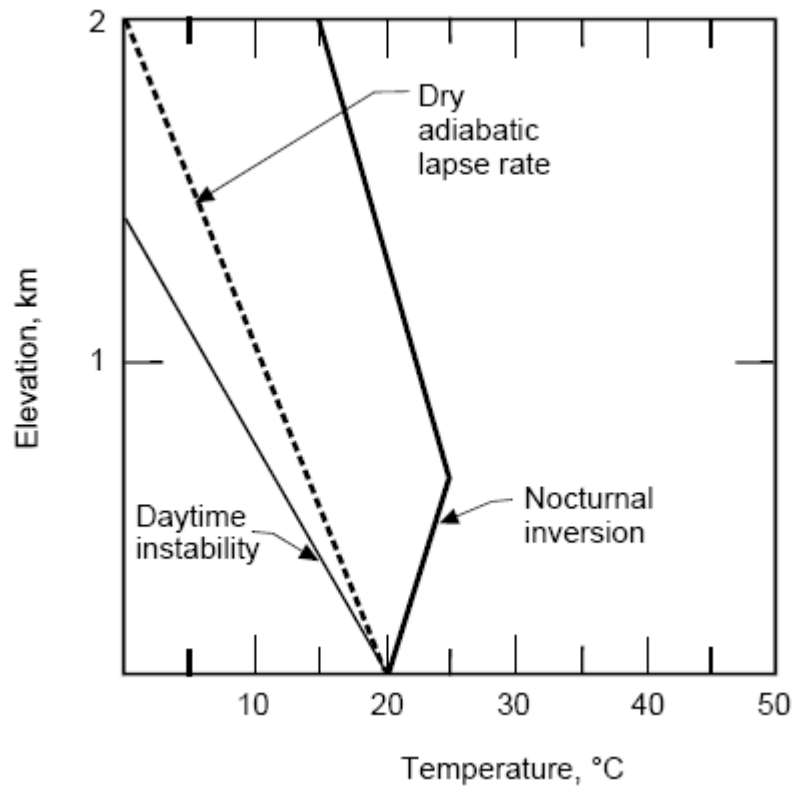
Vertikální profil rychlosti větru – vliv podkladu

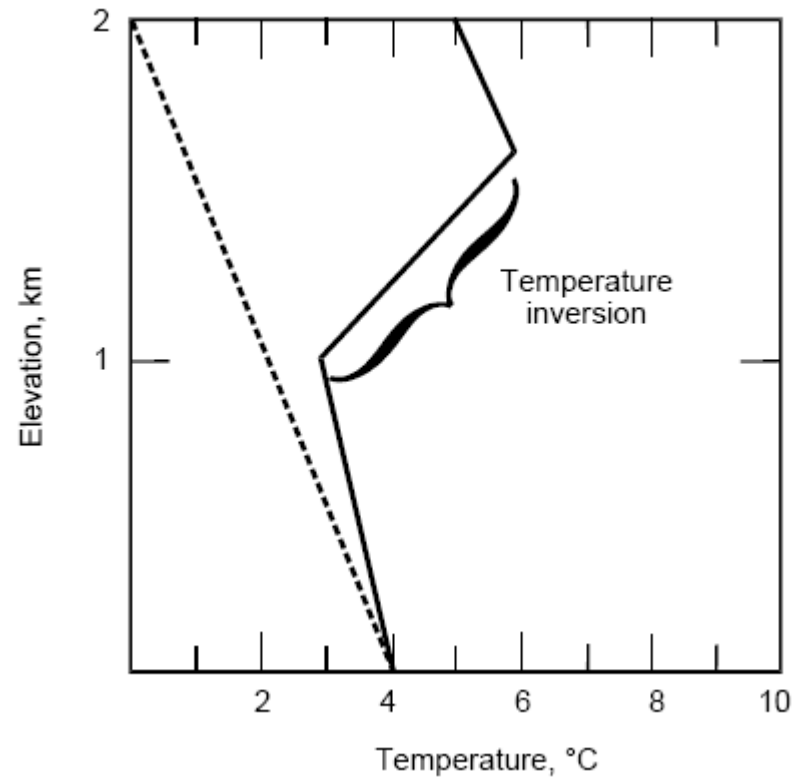
Meteorologické prvky ovlivňující koncentrace Stabilita atmosféry

- Charakterizována vertikálním profilem teploty, intenzitou turbulentního promíchávání a výškou směšovací vrstvy
- Určuje charakter rozptylových podmínek
- Vertikální teplotní gradient nikdy není s výškou stálý a kolísá v širokém rozmezí hodnot od kladných po záporné.
- Je-li nulový, teplota se s výškou nemění a tento stav nazýváme **izotermie**.
- V případě vzrůstu teploty s výškou mluvíme o **inverzi** teploty.

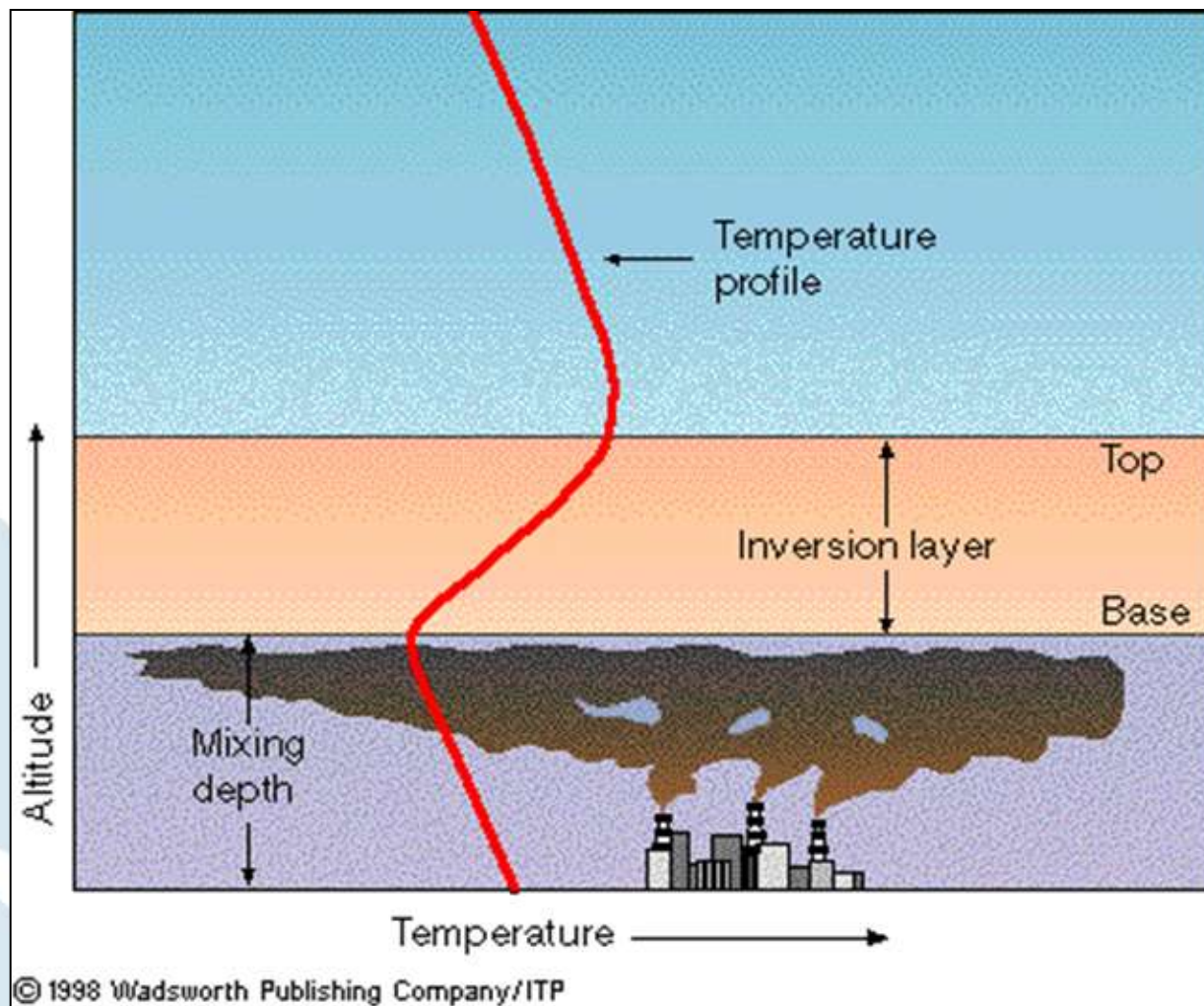
Inverze – přízemní, výšková

Největší stabilita, nejhorší podmínky rozptylu

Inverze jako zádržná vrstva ...

... nám zviditelní, co dýcháme...

evropský
sociální
fondy ČR

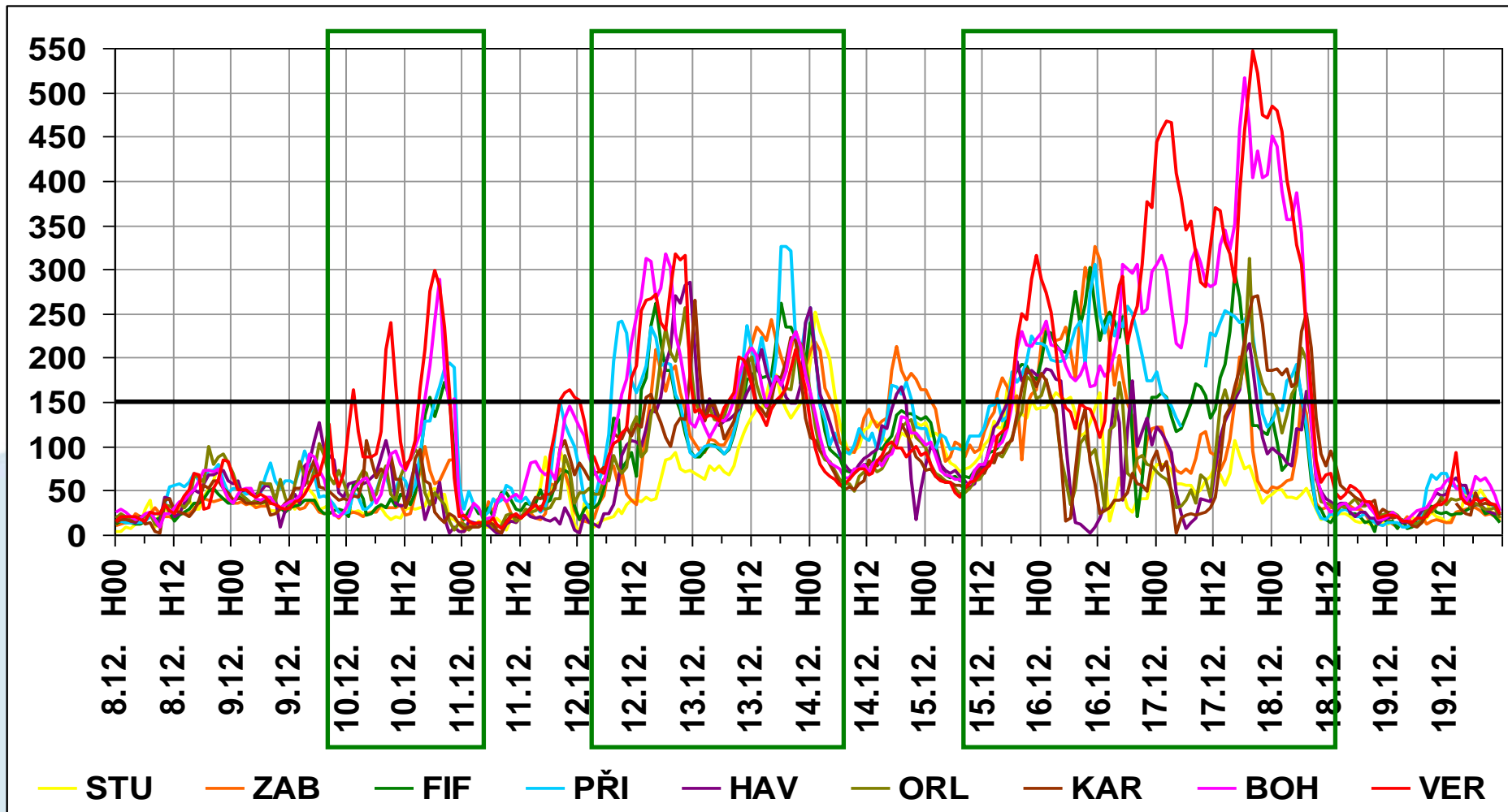
EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

... a podílí se na vzniku smogových situací ...

... o nichž bude řeč později

Děkuji za pozornost

evropský
sociální
fondy ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz